

SEKULARIZACIJA PODZEMNE CRKVE

Jakov Jukić

Zacijelo, pokret podzemne crkve samo je dio aktualnog svjetskog pokreta profetizma. Tu cjelinu neki nazivaju profetskom supkulturom. Ona će biti nešto šira od podzemne crkve, jer niti je sve profetsko što se zbiva u podzemlju, niti je službena Crkva potpuno ostala bez elemenata profetizma. Dapače, u samoj Crkvi danas ima pojava i tendencija koje su, bez obzira na svoju sociološku sličnost s podzemnom crkvom, oblička profetizma. Ta se supkultura definira inovacijom i nadolaskom, jer *prihvata*: kriterij osobne karizme, služenje u liturgijskoj zajednici, udio Božjeg naroda u suodgovornosti Crkve, maksimalnu zauzetost za druge, žrtvovanje za bližnjega, altruizam, angažman u konkretnim stvarima, darežljivost i bratstvo, religijski i ideološki pluralizam, političko opredjeljenje iz uvjerenja; odbacuje: konkordat jer kompromitira Crkvu, strukture jer otuđuju i umrtvljuju vjeru, svaki religiozni surogat i bijeg od svijeta, svaki tradicionalizam i sakralni folklorizam. Biti religiozan znači boriti se za druge a zaboraviti na se, ljubiti bližnjega i u njemu ljubiti Boga. Kako je karizmatičar odbacio zemaljske razloge ugleda, moći, novca i častoljublja, on može slobodno govoriti svima, vlastodršcima i farizejima. U profetskoj supkulturi religija je viđena u zametku, kao ono što tek mora doći, a ne ono što je bilo ili sada jest: profetizam se izjednačuje s nagovještajem novih *eona*, s pažljivim čitanjem znakova vremena, s intuicijom onih značenja koja će u budućnosti biti prikladna čovječnosti. Zakon mora uzmaknuti pred ljubavlju, crkvena birokracija pred dijakoniom, dominacija pred zajedničkom odgovornošću. Profetska supkultura oscilira između *ikonoklastije* svega što se suprotstavlja skoku naprijed i *idolatrije* sredstava koji taj skok aktualiziraju. Ovaj opis sociološkog profetizma¹ uključuje pokret podzemne crkve kao svoj integralni dio. Stoga Kirk piše: »Gdje idemo? To ne znamo. Ali sigurno znamo da naš Bog nije jedan Bog raskošnih hramova, niti jedan Bog *status quo*, nego Gospodar budućnosti, svijeta, povijesti. Možemo se nadati, jer zaista postoji budućnost u kojoj čovjek raste, razvija se i postaje.«² To znači da se sadržaj života podzemne crkve može, u nekoj mjeri, izjednačiti sa životom ostalih profetizama, koji se upravo u suvremenosti oblikuju.

Kako je sociološki profetizam neodređena i široka značenja, to se on često, u graničnim situacijama, miješa sa sebi suprotnim životnim stajalištima. Premda se nalazi na drugom kraju podjele vjerskih supkultura (ateistička, indiferentistička, službena, sakralno-magična, profetska) profetizam se u mnogim svojim usmjerenjima poklapa s ateizmom. Ekstremne supkulture-ateizam i profetizam — imaju zajedničkih točaka: prelaz iz jedne u drugu kulturu je mnogo lakši nego se to misli, humanisti-

¹ Silvano Burgalassi, *Le cristianità nascoste, Dove va la cristianità italiana?*, Bologna, 1970, str. 102 i 139.

² David Kirk, *Emmaus: iter nella comunità e nella comunicazione*, u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 123.

čki angažman je isti u jednih i drugih, ističe se više djelatnost od ideja, konkretnost od konverzacije, pravda i mir su u središtu zajedničke pažnje, dok je težnja za komunitarnim oblicima života obuhvatila i zanjela podjednako obje supkulture.³ Svakako, to ne prejudicira neki obrat dosadašnjih kriterija vrednovanja religije, ali dovoljno jasno pokazuje da je moderni vjerski profetizam jako prisutan u podzemnoj crkvi, koja po toj vezi s profetizmom ostaje utkana i u suvremenu ateističku kulturu.

Politizacija podzemne crkve

Opisali smo sadržaj usmjerenja podzemne crkve prema službenoj Crkvi. To je naš prvi odnos. Sada nas zanima drugi odnos: usmjerenje podzemne crkve prema svijetu. Doduše, to smo usmjerenje već mjestimice spomenuli u poglavljima o liturgiji, postekumenizmu i profetizmu podzemne crkve, ali ga nismo dovoljno sintetizirali u jednu središnju temu, na način kako smo odnos podzemne crkve prema službenoj Crkvi obuhvatili jedinstvenom temom kontestacije. Veza između podzemne crkve i svijeta bit će posebno značajna, jer ona tvori originalnost ove crkve. Dok u povijesti ima dosta pokreta koji su sebe određivali radikalnijim osporavanjem institucionalne Crkve, nema slučaja da je neki pokret više osmišljavao svoj religiozni status koordinatama zemlje, nego što to čini danas podzemna crkva. Stoga će tek opis odnosa prema svijetu zaokružiti do kraja sliku o crkvenom podzemlju. To je istodobno drugi dio našeg prikaza.

Kao što se odnos podzemne crkve prema službenoj Crkvi eksplicira pojmom kontestacije, tako će se odnos podzemne crkve prema svijetu eksplicirati pojmom politizacije. Riječ skrajnje aktualna i suvremena, koja, uostalom, čini veliki dio sadržaja podzemne ekleziologije. Ako je kršćanstvo, prema tom shvaćanju, samo politička akcija, a ne kontemplacija, onda se pripadnost Crkvi određuje u prvom redu aktivnošću u svijetu, a ne bijegom i povlačenjem iz svijeta. Iz tih razloga spontane se grupe okreću svijetu koji je izvan Crkve, jer baš njemu hoće donijeti svjedočanstvo kršćanstva, ali ne kroz tradicionalne oblike kontemplacije, nego kroz traženje pravde i jednakosti, kroz borbu za slobodu, pravo na rad i na život. Ne treba se onda čuditi što imena Camila Torresa i Che Guevara postaju podzemnim kršćanima privlačnija od starih uzora pobožnosti. Znači, taj preokret u shvaćanju svijeta obilježen je u podzemnoj crkvi imenom politizacija.

Podzemna crkva zahtijeva od svojih sljedbenika zauzetost prema drugima i za druge, kao i odanost prema svakoj akciji koja se ostvaruje u međusobnoj pomoći. Još više, podzemne se zajednice povezuju s raznim grupama politički angažiranih nevjernika, često u svrhu postizavanja sasvim konkretnih zemaljskih ciljeva, koji, ako su samo radikalni i društveno opravdani, postaju u očima podzemnih vjernika odmah kršćanski ispravni i preporučljivi, što je dovoljan razlog za zajedničku djelatnost i nastup. Podzemljari se ne osvrću na ideologiju, njih zanima samo praksa, pa će biti prisutni ondje gdje su najpotrebniji, a to je svijet siroma-

³ Silvano Burgalassi, *Le cristianità nascoste, Dove va la cristianità italiana?*, Bologna, 1970, str. 120.

šnih i izrabljivanih. Zato je podzemna crkva ekstrovertirana, izvanjska, dinamička, djelatna i politička. Raspon njezinih zanimanja je velik, jer obuhvaća zapravo sve političke probleme današnjeg svijeta. Ne samo jučerašnje, nego specifično suvremene i nove: mladi, promjene u svijetu, razizam, glad, potrošačko društvo, revolucija. Htijući preokrenuti sve aktualne ravnoteže dominantnih moći, ukinuti klasno društvo i vlast birokracije, kršćansko podzemlje je beskompromisno u svojem antikapitalizmu i lijevoj orijentaciji. U područje njihova angažmana ide jednako borba protiv neokolonijalizma, novca i oružja. Vjera je shvaćena kao sredstvo poboljšanja čovjeka i društva, red i poslušnost nisu traženi pod svaku cijenu, a pravda, jednakost i demokracija stoje u njih apsolutno iznad zakona, hijerarhije i postojećeg poretka. Tko zadržava razvoj, taj je protiv njega. Revolucija postaje eminentno kršćanska riječ. Zato se glas podzemne crkve čuje vrlo glasno u svim političkim demonstracijama: njezini članovi protestiraju protiv rata u Vijetnamu i položaja Čehoslovačke, zanimaju se za sudbinu pobunjenika u Poljskoj i Južnoj Americi, stoje otvoreno na stranu mladih i iskorištavanih, brane Crnce u njihovoj borbi za ravnopravnost, sudjeluju aktivno u zahtjevima trećeg svijeta, ustaju protiv potrošačkog društva i vlasti tehnokracije, nisu zadovoljni s otuđujućim sustavima odgoja i uznemiruje ih rastvaranje urbanih središta.

Nije političko usmjerenje svake spontane zajednice jednako. Negdje će naglasak biti stavljen na neki aktualni dnevni događaj, a negdje opet na dugoročnu borbu za ispunjenje društvenih načela jednakosti i pravde. U svakom slučaju, politička zauzetost podzemne crkve je stalna i aktivna. Ona želi biti animator socijalnih promjena, nemilosrdni kritičar negativnosti i predvodnik revolucionarnih zbivanja u svojoj sredini. Da bi to postigla, podzemna crkva mora najprije skrenuti pažnju na sebe, na svoj nepotkupljivi i trajan bunt. Stoga zajednice te crkve održavaju euharistijsko slavlje u siromašnim župskim dvoranama predgrađa, u napuštenim kućama gradskog geta, u utočištima i staračkim domovima. Dapače, njihova je liturgijska prisutnost bila zapažena izvan San Quintina za vrijeme jedne egzekucije, u Sacramentu dok se odlučivalo o smrtnoj kazni, u pristaništu Chicaga dok su prolazili kamioni nakrcani s teretom *napalm-bombi*. Svuda gdje se demonstrira i kontestira, članovi podzemne crkve potiču i predvode.

Zato je prva riječ podzemlja: revolucija! Članovi spontanih grupa osjećaju da je njihov poziv u nasljeđivanju zahtjeva socijalne revolucije. Zajedno s drugima na radikalnoj ljevici, oni drže da je revolucija jedini izlaz u suvremenim društvenim pat-pozicijama. Pripadnici *Catholic Workers* ustaju protiv lažnih dilema građanskih političkih izbora, koji nikada ne mijenjaju život, nego stvaraju privid slobode. Radikalna koncepcija društva nužno uključuje radikalnu promjenu sadašnjeg društva. Zato se traže nove vrednote i novi izvori komuniciranja između ljudi, koji će se temeljiti na zajedništvu i razumijevanju, a ne na otuđenju i nepovjerenju. Da bi se to postiglo, revolucija će biti neophodna. U zajednici *Peace Corps* uči se kako dijelu gladnih, beznadnih i demoraliziranih ovoga svijeta vratiti energiju i samopouzdanje, kako im vratiti mogućnost i sposobnost da sami donesu odluku o svojoj novoj budućnosti. Podzemna

crkva želi time nadmašiti apatiju starih oblika pobožnosti, pa jedan član *Youth Councila* piše: »Evo što bi za mene morala biti crkva: mjesto gdje se osobe različitih rasa i vjera zajednički nalaze u molitvi, pjesmi i razgovoru o mnogim problemima — problemima našeg čovječanstva koje pati. Poslije tih zborova, oni bi, ako su sinovi Božjeg naroda, morali nešto učiniti za čovječanstvo koje se u mukama stvara.«⁴ Crkve su mjesta političkih susreta i dogovora za akciju, mjesto odakle se ide u svijet koji treba mijenjati. Da bi se, međutim, taj otuđeni svijet promijenio treba prethodno znati što ga najviše tišti. U tom kontekstu značajan je rad grupe *Wellsprings* iz Filadelfije, koju vodi katolik i bivši kveker John Stokes. Oni traže i registriraju sve što se iskazuje kao nova zbiljnost i novo iskustvo u našem svijetu; za one koji imaju savjest i mogu biti još navedeni na slušanje, grupa je sakupila detaljnu i autentičnu dokumentaciju o nepravdama i stradanjima u modernom društvu. To svjedočanstvo postaje prvo polazište za revoluciju, za radikalni društveni i duhovni obrat. Kako se u tim izvještajima Crnci uvijek spominju, jer su od svih najviše poniženi i obespravljani, njima je pažnja podzemne crkve posebno upućena. Grupe oko *Black Powera*⁵ pozivaju Crnce svih uvjerenja u vjersko zajedništvo bratstva i ravnopravnosti, što često ima značaj anticipacije društvene pravde iz utopijske budućnosti. Ludost rasnog fanatizma rastače socijalno tkivo do tog stupnja da segregacija opasno ugrožava integritet suvremene civilizacije. Crnci žele izaći iz stadija odbačenosti, nemoralnosti i mase, poslije tristo godina *nigger-makinga* i sto godina *negro-makinga*, oni nastoje izboriti barem dostojanstvo ljudi. U tome im podzemna crkva zdušno i otvoreno pomaže, pa većina zajednica te crkve stavlja u svoj program političku borbu za ostvarenje elementarnih ljudskih prava crnačkog podzemlja.

Nakon svih iskustava i svjedočanstava, za jednog vjernika podzemne crkve, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, nema smisla danas još pitati da li stvarno postoje brutalnosti policije, korupcija u političkom životu, *napalm-bombe* u Vijetnamu, prezir prema crnima ili zavjera ekstremne desnice oko *Klu Klux Klana*. Da te izvjesnosti neprestano rastu i da prelaze u goleme društvene sukobe, on to dobro osjeća, ali istodobno vidi kako službena Crkva pred tim pojavama zauzima često stajalište skrajne tolerancije ili čak šuti. Zato vjernik spontane zajednice, kao antički Orfej, silazi u društveno podzemlje, smatrajući da je to jedino mjesto gdje može do kraja aktivirati i politizirati svoje umorno i nevidljivo kršćanstvo.

Naravno, ta politizacija, dovedena do skrajnih granica, može lako apsorbirati samu vjeru, u čije ime je pokrenuta. Totalna politizacija kršćanstva prouzročit će totalnu dekristijanizaciju politike. Opasnost je, dakle, u tome da se podzemna crkva ne počne baviti samo politikom i da u tom previše revnom bavljenju ne zaboravi na vjeru, bez obzira što se na nju formalno poziva. Ta se tendencija neće moći lako zaustaviti, jer zahtjevi politike rastu brže od odgovora podzemlja. Ako bude odgovaralo samo

⁴ James E. Groppi, *La Chiesa e i Diritti Civili*, u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 69.

⁵ James E. P. Woodruff, *Il Black Power di fronte al »Regno di Dio«*, u zborniku *La Chiesa sotterranea*, Milano, 1968, str. 76.

tim zahtjevima, kršćansko podzemlje može jednoga dana postati samo političko podzemlje. Dapače, ono je mjestimice to već postalo, jer su zasjeđeni brojni slučajevi zastranjivanja podzemne crkve u čistu politiku. Pod utjecajem Marcusea i nove ljevice, u Njemačkoj mnogi podzemljari odbacuju već svaku vjeru i teologiju, ali ne i samu Crkvu, jer im ona služi kao prikladno mjesto, odakle, zaštićeni autoritetom crkvene naprednosti, napadaju društvene strukture kapitalizma. Unutar *Lige njemačkih socijalističkih studenata* (SDS) osnivaju se »grupe za teološku akciju« (*Projektgruppen für theologie*), koje na svim sveučilištima u Njemačkoj igraju ekstremnu i buntovnu ulogu »anti-fakulteta«. U tim je grupama politizacija kršćanskih izraza i sadržaja potpuna. Došli smo do toga da se u Kölnu upriličuju već i »političke molitve« (*Politische Nachtgebet*). Još više, poznate su »političke celebracije« i »političke euharistije«, koje s kršćanstvom imaju vezu samo po nekim liturgijskim terminima. Jedna takva »politička celebracija« sastoji se od: prikaza događaja u Čehoslovačkoj, prikaza američkih intervencija u San Domingu i Vijetnamu, razgovora o smislu političke molitve, ispovijedi vjere s političkim sadržajem, molitve u svezi s nekim političkim događajem u svijetu ili gradu te, konačno, razgovora o Crkvi. Posebno brojne za vrijeme *Katholikentaga* u Essenu 1968. godine,⁶ političke molitve nisu poslije imale većeg zamaha u Evropi, dok su u Sjedinjenim Američkim Državama⁷ lako uralile u svakidašnji život podzemne crkve, otkrivajući pri tome manji broj provokativnih i isključivih elemenata u izrazu. Zacijelo, u svojoj radikalizaciji političke svijesti, negdje će podzemna crkva ići do zaborava ljubavi, do odbacivanja dijaloga i razgovora, smatrajući rat neumoljivim i jedino iskupljujućim. To će biti slučaj kada se spontane grupe povežu s anarhističkim zajednicama.

Tendencija politizacije nije, međutim, prisutna samo u podzemnoj crkvi, ona se u nejednakoj mjeri danas ušuljala gotovo u sve službene Crkve. To se najbolje pokazalo na Svjetskoj konferenciji kršćanskih Crkava u Uppsali,⁸ gdje su političke ocjene i političke akcije bile u središtu svih razgovora i odluka. Tako je shema o mjestu kršćanina u svijetu obuhvatila sedam temeljnih problema, koji u stvari predstavljaju vjunske političke probleme današnjice: *Kršćani i promjene u svijetu* (new and old), *Sukob generacija* (young and old), *Rascjep između bogatih i siromašnih*, *i problem revolucije* (rich and poor), *Rasno pitanje* (black and white), *Seksualna revolucija* (man and woman), *Pojedinac i društvo* (personal decision in community), *Ljudska i kršćanska zajednica* (christian community in human community).

Na pitanje kako kršćanin danas mora živjeti, predstavnici su Crkava odgovorili da ne postoji samo jedan stil života, nego više njih. No, usprkos tom pluralizmu, kršćanin se mora boriti za jedan pravedniji i komunitarniji svijet, on ne smije ostati izvan ljudskih sukoba i napora. Biti

⁶ Rudolf Reitz, *La Chiesa sotterranea in Germania occidentale*, »IDOC«, 7, 1970, str. 45.

⁷ Theodore M. Steeman, *The Underground Church, The Forms and Dynamics of Change in contemporary Catholicism*, u zborniku *The Religious Situation*, Boston, 1969, str. 713—748.

⁸ Leo Altig von Geusau, *Verso un nuovo stile di vita*, u zborniku *L'inquietudine religiosa*, Milano, 1969, str. 42.

kršćanin znači biti spreman promijeniti svijet koji još nije dostigao svoj cilj. Prepreka na tom putu ima dosta. Najviše bode u oči nejednakost u vlasništvu, nejednakost u znanju i nejednakost u rasama. Na žalost, kršćani češće pripadaju povlaštenim manjinama, onima koji imaju kruh, znanje i bijelu boju kože. Stoga je suvremeni gospodarski poredak nasilje nad slobodom ljudi, što se samo revolucijom može ispraviti.

Ono što mnoge druge Crkve jedva primjetno uvlače u svoj vjerski program ili šutljivo trpe kao svoju unutrašnju »horizontalističku shizmu«, to podzemna crkva javno i bez taktiziranja programira. Njezina politizacija je očita, jer ta crkva nikada ne skriva svoj otvoreni i borbeni politički odnos spram otuđena svijeta, nego dapače taj odnos stavlja sve više u temelje svojeg vjerskog *creda* i religiozne doktrine. Kad bi se podzemna crkva odrekla političkih gledišta i revolucionarnih zahtjeva, onda bi odmah nestala, jer politizacija tvori najveći dio njezina učenja i života.

Sekularizacija podzemne crkve

Dvostruka okrenutost podzemne crkve — prema službenoj Crkvi i svijetu — povijesno se iskazuje kao dvostruka određenost te crkve: u aktivnostima kontestacije i politizacije. To je kratki sažetak naših dosadašnjih izlaganja. Međutim, u daljnjem tijeku razvoja treba računati da će sponemute tendencije rasti, tj. da će se kontestacija ojačati i politizacija intenzivirati. Jamačno, to može često ići na štetu autentičnog religioznog elementa u podzemnoj crkvi, jer se aktivnosti eklezijalnog osporavanja i političke revindikacije mogu uspješnije izvršavati u ozračju sekularizacije nego u ozračju tradicionalne individualističke mistike. To proizlazi iz naravi tih djelatnosti, a ne iz želje njihovih nosilaca. Između početne religiozne inspiracije i završnih profanih ciljeva raste sve veći razmak. Ako se stvari tako ocjene, onda s pravom treba očekivati da će podzemna crkva postati ishodište i središte procesa sekularizacije u religioznim prostorima modernog svijeta. To se danas čista potvrđuje, pa smo svjedoci nazočnosti ne samo sekularizacije nego i mnogih elemenata čistog sekularizma u životu podzemne crkve.

U naše je doba napravljena distinkcija između »sekularizacije« i »sekularizma«. ⁹ Dok prva riječ opisuje proces prepoznavanja i priznavanja svijeta u njegovu profanom realitetu, druga označuje zatvaranje tog svijeta u njegovu apsolutnu ideološku dovoljnost. Dapače, čini se da je sekularizacija nužna i zakonita posljedica same kršćanske vjere, koja svijet koncipira kao stvorenu i zadatu zbiljnost. Upravo u vjeri svijet sebe najviše uspostavlja u profanosti, jer je od Boga povjeren samo čovjeku na raspolaganje i slobodu. Oslobođanje svijeta od lažne vjere istodobno je oslobođenje vjere od lažnog svijeta. Sekularizacija ima funkciju shvaćanja autonomije modernog svijeta, koji je time uzdignut do dostojanstva autentičnog mjesta vjere. Međutim, ako je sekularizacija teološki legitimna i ljudski pozitivna, sekularizam to nije. Struktura svijeta je sekularna kad potpuno isključuje vjeru, kad se, kazano konkretnim političkim rječnikom, ne štiti duhovna i religiozna sloboda pluralističkog dru-

⁹ Friedrich Gogarten, *Verhängnis und Hoffnung der Neuzeit. Die Säkularisierung als theologisches Problem*, Stuttgart, 1953, str. 139—141.

štva, koja je fundamentalni elemenat ljudskog poretka, nego se ostavlja prostor slobode političkim ideologijama. Ako bi sekularizacija tražila da zauzme područje koje je u djelokrugu vjere, ona bi postala sekularizam. U posljednjoj konsekvenciji, sekularizam dolazi od isključiva bavljenja svijetom, od zamiranja povjerenja u spiritualne vrednote, od nesposobnosti da se dugo podnosi profanost svijeta.

Nije lako povući točnu crtu razgraničenja između sekularizacije i sekularizma. Kolebanja u tome podjednako su vidljiva i u teoriji i u praksi, pa, primjerice, moderna sociologija religije uvrštava u svoj predmet izučavanja proces sekularizacije, ali izbjegava da to isto učini s fenomenom sekularizma.¹⁰ Ta neodređenost posebno se iskazuje u slučaju podzemne crkve, koja u svojim bitnim odrednicama osjetno oscilira između sekularizacije i sekularizma. Daleko od toga da sada zaniječemo sve autentičnosti i ispravnosti u životu te crkve, moramo ipak skrenuti pažnju na objektivne tendencije u njezinoj religioznosti, koja često ide prema opasnim prostorima čiste svjetovnosti. Na tu okolnost upozorava već sama činjenica isključive zauzetosti članova podzemne crkve oko istina kontestacije i politike, premda te zauzetosti, u drugom obliku i značenju, nisu nešto potpuno izvan istine same religije. Postoji, naime, opasnost da se društveni i politički angažman vjernika ne izjednači u svemu sa sadržajem religije, da se, pod maskom progresističkog kršćanstva, ne proširi pragmatistička ideologija. U nekim ekstremnim primjerima, zagovornici podzemlja već zastupaju misao da značenje njihove crkve nije u zahtjevu radikalnije liturgijske obnove ili u uspostavljanju slobodnijih struktura, nego u posve novom shvaćanju Crkve. Prema tom stajalištu Crkva bi bila isto što i razotuđeni i autentični svijet, što znači da bi ona *ipso facto* dokinula potrebu postojanja tradicionalne Crkve, koja je sebe zamišljala kao nešto više ili nešto različito od života čovjeka u svijetu. Tako se Crkva zapravo rastvara i rastapa u svijetu, ona nestaje kao posebna tvorba, jer se u stvari reducira na svoju mondanu dimenziju. Stoga će podzemna crkva biti manje viđena kao zgrada na uglu ulice, u koju treba ući radi ispovijedi i bogoslužja, a više kao mjesto služenja i gostoprimitstva. Ako ta tendencija prevlada, možemo očekivati da će se mnoge dosadašnje pozicije preokrenuti: laička spiritualnost će zamijeniti religioznu pobožnost, razlike između mističizma i pragmatizma, kao i one između klera i laika, iščeznut će, dok moralnost neće više biti shvaćena kao neka nezavisna kategorija. Isključiva usmjerenost podzemnih grupa prema laičkom modelu vjere, može lako učiniti od njihove crkve običnu instituciju za zemaljsko milosrđe, socijalnu pripomoć i političko opredjeljenje.

Međutim, tendencije sekularizacije i sekularizma nisu privilegij podzemne crkve, premda su samo u njoj došle do punog i nesmetanog izražaja. Mnoge protestanske Crkve i denominacije propovjedaju danas jednako radikalni sekularizam kao što to čini podzemna crkva. Dapače, trend prema laicizaciji bit će prisutan i u brojnim ortodoksnim i tradicionalnim Crkvama, pa i u Katoličkoj Crkvi. Opća tendencija prema laičkoj viziji života odvušla je u krug vlastita utjecaja mnoge ekleziologije i teologije.

¹⁰ Joachim Matthes, *Religion und Gesellschaft. Einführung in die Religionssoziologie*, Hamburg, 1967, str. 74.

Tradicionalne religiozne predodžbe, hijerarhija kulta, mreža sakralnih odnosa, tradicija i običaji — sve će to biti stavljeno u pitanje od novih simbola i slika, koje su prikladnije stanju sekularizacije. Posebno moramo očekivati jednu konvergenciju prema predodžbama esencijalnog tipa, usredotočenu na čovjeka i kristocentričnu. Prostor misterija — *fascinum* i *tremendum* — skratit će se u korist zemaljskih aktivnosti i društvenog altruizma.

Zbiljnosti sekularizacije i sekularizma rastu u svim eklezijalnim i religijskim prostorima, dostigavši negdje mjeru idejne premoći. Zato su mnogi počeli već govoriti o promjeni bitnog sadržaja vjere. Acquaviva misli da se završava razdoblje u kojemu je religija bila strukturirana na odbijanju svijeta i na zanimanju za onostrano, te da danas počinje novo razdoblje u kojem religija hoće vidjeti u svijetu i u društvu esencijalni sadržaj vlastita bića.¹¹ Idemo prema religiji više sekularnoj, koja se osniva na različitim formama konceptualizacije i bliža je vitalnim pitanjima prakse. Opada smisao za sakralno, za težinu i značenje mističkog i asketskog momenta u religioznom životu. Slično misle sociolozi Sturm i Savramis koji tvrde da se kršćanstvo zapravo temelji na nečemu što uopće nije religiozno: dati jesti gladnome, piti žednome, pomoći siromahu, olakšati bolesniku, posjetiti uznika — stvari su profane, a ne religiozne. Uz tu struju suvremene laičke religioznosti može se lako zaputiti podzemna crkva, to prije što su mogućnosti nereligioznih alternativa za religiozne potrebe u porastu: vrednote humanističkog tipa zamjenjuju religiozni objekt u mnogim slučajevima. Sveto se »investira« u svjetovne predmete,¹² a strah od pomanjkanja značenja u urbanim sredinama ubrzava stvaranje novih kompenzacionih oblika, koji vjersku objavu svode na objavu oslobođenja od društvenih kriza i na najavu radikalnog političkog pomirenja.¹³ Doduše, nema pravih razloga da se podzemna crkva u svemu izjednači sa sekularizmom, ali određeno usmjerenje prema sekularizmu ipak postoji, pa je, stoga, mogućnost takve sadržajne završnice izvjesna barem u nekoj mjeri.

Crkva u rascjepu između misticizma sekte i sekularizma podzemlja

Najlakše bi bilo zaključiti da je sekularizam dominantna značajka religioznog podzemlja. Međutim, to iz dvostrukog razloga nije točno. Prvo: u podzemnoj crkvi ima takvih tendencija koje su suprotne sekularizmu, premda nisu u prevlasti, i drugo: religiozno podzemlje nije homogeno, ono se sastoji iz dva jasno razlučena dijela — iz podzemne crkve i sekte — i samo je podzemna crkva u tom prostoru nosilac sekularnih elemenata, sekta ne. Na drugom kraju podzemlja, sekta će biti nosilac posve suprotnih sadržaja i usmjerenja; nju je sekularizam najmanje zahvatio.

Sekte odbijaju vrednote svijeta i zamjenjuju ih višim unutrašnjim čovjekovim vrednotama, pa su osjećaji krivnje i grijeha u njih ispred svih drugih izvanjskih realiteta društva. Za adventističke sekte pravo sudjelovanje u drugom dolasku Krista imat će samo oni koji su najviše sačuvali

¹¹ Sabino S. Acquaviva — Gustavo Guizzardi, *Religione e irreligione nell'età postindustriale*, Roma, 1971, str. 19 i 113.

¹² André Godin, *De l'expérience à l'attitude religieuse*, Bruxelles, 1964, str. 239.

¹³ Hervey Cox, *La Cité séculière*, Paris, 1968, str. 286.

čestitost i poštenje, a ne oni koji su najviše postigli i uspjeli u životu. Sekte se u stvari definiraju tom svojom odjeljenošću od svijeta, svojom hostilnošću ili indiferentnošću prema sekularnom društvu i državi. Njihova različitost od svijeta mora biti evidentna, bilo članovima, bilo ostalima izvan zajednice, što se postizava striktnim izvršavanjem moralnih i vjerskih obveza sekte i reduciranjem utjecaja izvanjskog svijeta. Zato sekte podržavaju cijeli niz vještačkih i stvarnih konflikata s društvom. Vjenčanje izvan sekte strogo je zabranjeno, pa prekršitelja očekuje ekskomunikacija. Ako sekta želi dalje živjeti kao vjerska organizacija, ona ne samo da mora separirati svoje članove od svijeta, nego mora sačuvati postojeću divergenciju između svojih vrednota i onih sekularnog društva. Njezinim članovima neće biti dopušteno prihvatiti vrijednosni sustav izvanjskog svijeta, jer sekta mora zadržati *status* marginalnosti prema široj društvenoj zajednici; čak i onda kad nestane marginalnosti ekstremna siromaštva, treba dalje u zajednici obdržavati svijest i znanje o neprihvatljivosti modela građanskog društva.¹⁴ Namjerava li, dakle, nastaviti egzistirati sekta se mora osjećati kao jedna grupa sa strane, jer ona doslovno živi od svojih moći antisekularizma i socijalne introvertiranosti. Osim toga, sekte posebno insistiraju na čistoći religiozne poruke, koja u njih nije pomješana sa sekularnim elementima. Tematizirajući samo tipično religiozne sadržaje — grijeh, smrt, spas, kaznu, završetak svijeta, dobro, zlo — sekte aktualiziraju bitnu supstanciju svake religioznosti, koja danas, na žalost, u mnogim Crkvama i vjerskim zajednicama polako i neprimjetno ishlapljuje.

Završavajući ogled o podzemnoj religiji, moramo u sažetku istaknuti razliku između sekte i podzemne crkve. Ta razlika je važna, jer se ona odnosi na bitni sadržaj religije u tim zajednicama. Dok sekte idu prema misticizmu i povlače se od svijeta, podzemna crkva ide prema svjetovnom aktivitetu i kontestaciji. Ima sociologa koji misle da jedan i drugi ekstrem teško mogu opstati u prilikama postindustrijskog društva. Tako Berger obrazlaže teškoće postojanja religioznosti sekta u suvremenom društvu. Prema njegovu mišljenju taj oblik religioznosti implicira stajalište prezira prema svijetu, odbijanje svake asimilacije s okolinom i apsolutnu ravnodušnost prema svemu što prihvaća većina ljudi. Pristalice te vrste religioznosti hrabro nastavljaju u svojem hodu i za njih je ovaj svijet osuđen na patnju i prokletstvo. Ako pretpostavimo nastavak procesa sekularizacije, onda će tu poziciju sekte biti sve teže održavati u modernom svijetu, jer protiv nje ide najjači socijalno-psihološki pritisak. Član sekte se, naime, mora zbiti između malog broja nekonformista, koji misle jednako kao on, i ostati s njima povezan čvrstim vezama identičnog društvenog konteksta, koji se razlikuje od važećeg društvenog konteksta. Dakle, samo u jednoj »anti-zajednici« — sa značajnim stupnjem konzistencije — može ova tendencija ostati netaknuta. U stvari, ta »protiv-zajednica« zahtijeva permanentnu separaciju, jer se mora opirati prodiranju sumnje, koja bi mogla navesti članove sekte da se poslije svega zapitaju nije li ipak većina ona koja ima pravo, a ne manjina. Da bi

¹⁴ Bryan Ronald Wilson, *Sects and Society*, Berkeley, 1961, str. 292; Werner Stark, *The Sociology of Religion. A Study of Christendom, II volume, Sectarian Religion*, New York, 1967, str. 244; Dario Zadra, *Sociologia della religione*, Milano, 1969, str. 270.

stvorila jedan podoban društveni prostor, »anti-zajednica« mora između svojih članova uspostaviti vezu solidarnosti i zatvoriti se u sebe. Znači, mora biti jedna vrsta geta. Zacijelo, bit će potrebni posebno jaki motivi da ti ljudi privole živjeti u jednom rezervatu sličnom logoru, opkoljeni žicom. Kada neka zajednica odluči izabrati takvo stanje segregacije, sociolozi to stanje nazivaju »sektarizmom«. Sekta stoji u odnosu tenzije prema postojećim društvenim strukturama. Taj je *status* lako podnositi kad on koincidira s etničkim ogradama koje je društvena većina podigla. U sekulariziranom društvu, međutim, treba pretpostaviti da socijalna pokretljivost i procesi integracije neće pogodovati razvoju tih uvjeta. Nevjerojatno bi bilo očekivati da moderni politički sustavi počnu namećati religiozni konformizam, kada su tako dugo išli suprotnim putem. Uvjeti će društvenog života biti sve nepovoljniji za trajnost religijskog monopola u bilo kojem dijelu društva, ali će zato podržavati tendenciju stvaranja otvorenih prostora za globalne vizije — vjerske ili laičke — u kojima se čini da sekte neće baš lako prosperirati.¹⁵ Drugim riječima, moderna situacija donosi otvorene spoznajne sustave, favorizira njihove susrete i podnosi međusobne utjecaje, dok se opire zatvorenim strukturama, unutar kojih se kultivira takva spoznaja koja se okreće od spoznaje većine u društvu. Ako se optira za jedan »spoznajni« izazov društvu, kako to čini sekta, onda se ide u susret značajnim teškoćama adaptacije i društvenog funkcioniranja. Dakle, prvi ekstrem je: *sektaški izazov*; drugi će biti njegova suprotnost: *predaja*. To se zbiva onda kad olako pretpostavimo da je spoznaja modernog čovjeka, bez ikakvih ograda, nadmoćnija svakoj drugoj povijesnoj spoznaji. Koliko sekta izaziva suvremeni svijet, toliko mu moderna spoznaja u liku religioznog sekularizma popušta. Premda su metode i načini moderniziranja teološkog rječnika i vjerskog sadržaja različiti, rezultat je uvijek isti: nadnaravni elementi u religiji, više ili manje, ishlapljuju, dok tradicionalni religijski rječnik biva preveden u svoje novo svjetovno značenje, što u stvari pokazuje da je napušten svaki izvan-svjetski smisao religije. Ta predaja odgovara sekularizmu religije. U okviru naše svjetovne kulture, mali i značajni otoci supranaturalizma sigurno će nastaviti živjeti, bilo kao ostaci nadmašene tradicije, bilo kao novo oblikovane grupe, ali će njihova pojava biti redovito lokalnog značaja. Međutim, jedni i drugi moraju se organizirati u sociološkim strukturama sekta. Sve ostalo što ne uspijeva ući u taj model bit će prepušteno nenadmašivom utjecaju sekularizma i osuđeno na konačnu predaju i poraz. Kroz to vrijeme velike povijesne Crkve bojažljivo će nastaviti tražiti jedan *ubi consistam* — na sredini između tradicionalizma i radikalne preobrazbe — stavljajući sa strane i sektarizam koji izolira i sekularizam koji rastvara.¹⁶

Tu futurološku viziju religije nećemo u svemu do kraja prihvatiti, jer se ona protivi našim prijašnjim izvodima o sudbini pokreta sekta u postindustrijskom društvu. Za nas je, međutim, važno da ona dovoljno razvidno uočava postojanje dviju suprotnih tendencija u modernom reli-

¹⁵ Peter L. Berger — Thomas Luckmann, *Secularization and Pluralism*, »International Yearbook for the Sociology of Religion«, 2, 1966, str. 73—84.

¹⁶ Peter L. Berger, *A Rumor of Angels. Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural*, Garden City, New York, 1969.

gijskom prostoru: jednu vezanu za društvenu osamljenost sektarizma, drugu vezanu za areligiozni sekularizam. Ali, ta sadržajna različitost dviju tendencija ne bi trebala biti veća od njihove strukturalne sličnosti, posebno ne kada se problem gleda iz sociološkog vidika. Usporedbe, naime, pokazuju da je sekta bitni sociološki model svih suvremenih vjerskih pokreta, izvan i unutar Crkve, bilo da se radi o primarnom zajedništvu podzemlja ili o crkvenim skupinama. Ako sociologija bude vodila računa o spomenutoj strukturalnoj tendenciji suvremene religije prema izjednačavajućem modelu sekti, može ona svojim otkrićem oslabiti njihovu sve veću međusobnu različitost. To, uostalom, najbolje pokazuje primjer podzemne crkve, koja po svojem religioznom sadržaju ide u sekularnu tendenciju, a po svojoj strukturi pripada sektološkoj tendenciji. Sociološki gledano podzemna crkva je čista sekta, sadržajno ona je njezina suprotnost. Problem je, dakle, kompleksniji nego što se na prvi pogled čini. Njegovo će rješavanje uslijediti na više različitih razina i u sjecištu polivalentnih utjecaja, što stavlja konačni ishod u podjednaku otvorenost prema svim povijesnim solucijama. Nema teoretske smetnje i praktične zapreke da religija u određenom trenutku ne uđe u bilo koji od predloženih socioloških modela, jer je ona uvijek vitalnija od svojih povijesnih oblića i redovito ih nadživljava u prostoru i vremenu. Ali, s druge strane, religija može u tome traženju veće prilagodbe i povijesne dopadljivosti izgubiti identitet — biti, naime, sve uspješnija i priznatija u svijetu, ali na štetu čistoće religijskog sadržaja u sebi. Dakle, može, kao i čovjek, dobiti svijet, ali izgubiti dušu. To su dvije skrajnje točke mogućnosti ishoda religija u modernom svijetu.

Rascjep između sekularizma podzemne crkve i misticizma sekte također je predmet zanimanja teologije, koja stvar domišlja u smislu iskaza da je taj rascjep imanentan svakoj religioznoj zbilji, a ne samo našoj povijesnoj situaciji. Rascjep odgovara dvostrukom zakonu u nama prema sv. Pavlu, a projiciran u povijesnu dimenziju, uzima on oblik vjerskih entiteta, podzemne crkve i sekte, premda je virtuelno već u ishodištu čovjekova bića ontološki realiziran. Stoga može samo prividno izgledati da se Crkva nalazi na sredini između tih ekstrema, a ne zajedno s njima na njihovim opasnim putovima. Teološki je ispravnije reći da Crkva u sebi — jednako kao svaki kršćanin — nosi i podnosi taj križ skrajnjih mogućnosti i teoloških ekstrema, jer ona mora ići u svijet jednako kao podzemna crkva, ali, jednako kao sekta, ne smije biti od svijeta. Ako tako označi svoj položaj vjernik službene Crkve, onda će mu motivi podzemlja izgledati više kao raspadnuti dijelovi jedne idealne Crkve, koju on mora uvijek od početka u sebi i u svijetu graditi, nego kao hereza, koju mora što prije osuditi. Sigurno, od te osude neće postati nitko veći kršćanin, ali se nekršćanstvo kršćana iza nje može lakše sakriti.

Što se tiče same podzemne crkve, ona će u svojem nesekularnom dijelu biti pretežni i neizostavni medij religioznosti u postindustrijskom društvu. Međutim, gledajući stvar šire i u dužem vremenskom razdoblju, podzemna crkva je sigurno jedna prolazna pojava naše civilizacije. Suvremena vjerska situacija, u kojoj je religija iz društva sišla u podzemlje, nije duga vijeka, premda se ne može ni preskočiti. Ako hoće navješćati Evanđelje, podzemna crkva mora izići iz tajnosti i stanja gerile,

napustiti »katakombe«, jer Crkva je prije svega neki znak među narodima. Podzemni pokret znači uvijek nešto privremeno i nestalno, jer podzemlje predstavlja manji dio društvenog bića od nadzemlja. Stoga ta crkva neće dugo ostati podzemna, nego će ispuzati na vidjelo. Da li će se onda priključiti službenoj Crkvi ili ne, to je sada teško reći. U svakom slučaju, dok se to ne izvrši, podzemna crkva će svojom kontestacijom i politizacijom odigrati značajnu ulogu kritičke svijesti u Crkvi. Podzemna crkva može biti, barem za neko vrijeme, valjani izvor kritike i neočekivana inspiracija preobrazbe u Crkvi. Jer, podzemlje, možda, izriče pojednostavljen i iskrivljen sud o Crkvi, ali tko bi se usudio reći da u tome izričaju nema baš ništa istine? Sve pokazuje da će podzemna crkva biti samo jedan krizni i polemički krug u razvoju Crkve, kroz koji ona mora neizbježno proći da bi snažnije i bolje vidjela sebe.